

**Remus Gabriel Anghel, ISPMN Cluj and Babeș-Bolyai University Cluj Anatolie
Coșciug¹, University of Bielefeld and Babeș-Bolyai University Cluj**

Tipare și mecanisme ale migrației de întoarcere în România

Babeș-Bolyai University
Romanian Center for Comparative Migration Studies

RCCMS Working Paper Series
General Editor: Remus Gabriel Anghel
No.1, 2017

¹*Această lucrare a fost posibilă datorita sprijinului din proiectul „Recasting Migrants Voices. Local perspectives on Migration, Development and Social Change in Romania”, PN-II-ID - PCE-2011-3-0602.*

Tipare și mecanisme ale migrației de întoarcere în România

Remus Gabriel Anghel¹, Anatolie Coșciug²

Introducere

Migrația românească a devenit în ultimii 25 de ani unul dintre cele mai importante fluxuri migratorii din Europa. În perioada socialistă migrația a fost relativ scăzută în contextul în care doar unor categorii de cetățeni le era permisă mobilitatea peste granițele țării, indiferent că vorbim despre migrație sau călătorii în scop turistic. În 1990, după 40 de ani în care migrația internațională a fost strict controlată de către stat, românii au putut în cele din urmă să plece din țară în mod liber. Migrația românească a evoluat în timp fiind ajutată de mai multe evenimente, precum aderarea la Uniunea Europeană sau extinderea drepturilor de mobilitate pe care românii le-au obținut treptat de-a lungul anilor. Astăzi se pot observa cum coexistă diverse tipare de migrație temporară sau permanentă, migrație de întoarcere și transnaționalism, la care participă diferiți indivizi din diferite grupe sociale și economice, de la migranți calificați și necalificați la migranți etnici, mici comercianți sau cerșetori.

Datorită complexității și dinamismului care caracterizează migrația românească din ultimii 25 de ani, astăzi este dificil să discuți relevant despre migrația de întoarcere în România. În această lucrare³ vom discuta despre tiparele principale ale migrației de întoarcere și strategii de antreprenariat în rândul migranților întorși. În prima parte a lucrării vom face o scurtă analiză a migrației românești urmată în a doua parte de prezentarea tipurilor de practici de întoarcere pe care le-am descoperit de-a lungul cercetărilor de teren din ultimii 10 ani. Această lucrare se bazează pe date strânse din 5 localități diferite din România, 3 orașe medii-mici și 2 sate. În acest sens ne propunem să prezentăm acele tipare ale migrației de revenire care apar rar în studii

¹ Remus Gabriel Anghel este cercetător în cadrul Institutului pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale în Cluj-Napoca, România și profesor asociat al Departamentului de Științe Politice, Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca. Email: remusgabriel@yahoo.com.

² Anatolie Coșciug este doctorand în Sociologie în cadrul Universității Bielefeld, Germania. El este de asemenea asistent de cercetare în cadrul Departamentului de Științe Politice din cadrul Universității Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, România. Email: anatolie.cosciug@fspac.ro.

³ Această lucrare a fost posibilă datorită sprijinului din proiectul „Recasting Migrants” Voices. Local perspectives on Migration, Development and Social Change in Romania”, PN-II-ID -PCE-2011-3-0602.

realizate în România, subliniind astfel diferitele semnificații pe care migrația de revenire le are pentru diferite regiuni și comunități de origine.

Tiparele principale ale emigrației și migrației de revenire în România

România este o țară care experimentează o multitudine de forme de mobilități - de la imigrare permanentă la cea pe termen scurt sau lung și reveniri aferente, la migrația dublă sau pendulară și forme de revenire temporare. Datorită liberei circulației persoanelor în spațiul Uniunii Europene, migrația a devenit un lucru facil pentru cei mai mulți dintre români. În acest context, este dificil și în același timp greșit să subliniezi doar procesul de întoarcere permanentă atunci când discuți despre fenomenul imigrației și revenirii în România. Astfel, în această lucrare vom aborda problema migrației de revenire în contextul diferitelor practici de migrație existente. În termeni generali migrația de revenire este înțeleasă ca și “procesul prin care o persoană se reîntoarce înapoi în țara de origine, de tranzit sau în o a țară terță, incluzând pregătirea și implementarea⁴,” (Cessarino 2006: 4). Se poate referi la diverse grupuri de migrați în ceea ce privește nivelul de calificare, educație, căile de imigrare, statutul legal sau durata șederii. De asemenea, aceasta include numeroase categorii, de la migrați sezonieri la cei înalt calificați, de la cei întorși voluntar la solicitanții de azil care sunt trimiși înapoi acasă. Una dintre modalitățile de a organiza acest fenomen divers și dinamic este folosirea conceptului de migrație forțată / voluntară și întoarcerea forțată / voluntară (Kuschminder și Butcher 2012). De asemenea, ar trebui să facem distincție între motivele întoarcerii, precum între cele personale, cele care sunt legate de familie, prestigii, în scopuri caritabile sau naționalismul (Vlase 2011, Vlase 2012). În această lucrare vom identifica câteva tipare ale migrației de întoarcere plecând de la motivele întoarcerii și vom încerca să le legăm de felul în care investesc, ce aspirații au și felul în care reacționează la diverși stimuli.

Migrația de întoarcere poate avea un impact profund atât pentru țările gazdă cât și pentru țările de origine în domenii precum comerțul, dezvoltarea, drepturile omului sau asistență socială. Literatura curentă se axează în principal pe efectele remiterilor financiare și sociale asupra comunităților și regiunilor de origine. Cazul antreprenorilor care se întorc este în mod particular un subiect interesat. Deseori remiterile financiare îi ajută pe cei întorși să stabilească noi afaceri

⁴ Această traducere aparține autorilor din engleza: ‘the process of going back to one’s country of origin, transit or another third country, including preparation and implementation’

atunci când imigranții se întorc cu noi idei și cunoștințe (Batista et al. 2014). De exemplu, migrații reîntorși în Bangladesh s-au aventurat în industria profitabilă cu palmieri pe care ei au văzut-o dezvoltându-se profitabil în Malaysia (Montefrio *et al.* 2014). În alte situații migrații vin cu know-how-ul antreprenorial care îi ajută să obțină poziții mai bune pe piață. Ca și exemplu sunt specialiști IT reîntorși în India sau persoanele înalt calificate reîntoarse în China care ocupă poziții bune în aceste economii în curs de dezvoltare (Wescott 2006, Kale și Little 2007). De asemenea migrații întorși pot să vină cu noi aspirații politice și sociale. Câteva studii în România arată că cei întorși contestă normele predominante privind inegalitățile de gen sau ideile politice non-liberale (Vlase 2011, Careja și Emmenegger 2012). În acest sens, interesul nostru este nu doar de a prezenta tiparele principale și motivele întoarcerii, dar și de a contura acolo unde este posibil situațiile în care migrații folosesc valorile preluate din țara de destinație și remiterile sociale în cea de origine.

Migrația românească este astăzi un proces foarte dinamic și complex. Pentru a analiza acest proces vom face distincție între diferite tipare ale migrației din România: migrația permanentă, migrație de lungă durată și migrația de scurtă durată. Aceste tipare nu pot fi delimitate cu strictețe deoarece sunt multe cazuri când practicile migrației de scurtă durată se pot transforma în cele ale migrației de lungă durată și așa mai departe. Cu toate acestea, considerăm că există diferențe substanțiale în ceea ce privește mecanismele și motivele de migrație și întoarcere. Distincția între aceste tipuri este importantă pentru identificarea tiparelor migrației de întoarcere în România. De exemplu, criza economică atât în România cât și în Europa de Vest a influențat puternic dar în mod diferit evoluția migrației și a intențiilor de întoarcere în funcție de cele trei tipuri de migrație.

Migrația permanentă din România a apărut în timpul socialismului prin plecarea grupurilor etnice a germanilor și maghiarilor, plecarea persoanelor calificate, solicitanților de azil sau pentru reunirea familiilor. Astfel, în timpul anilor 1980 aproximativ 290.000 de oameni au migrat legal din România (Horváth și Anghel 2009). Numărul migraților ilegali este necunoscut. În timpul anilor 80° oamenii au migrat din cauza situației critice a economiei și cea politică, fără dorința de a se întoarce. Cel mai mare grup care a migrat a fost cel al etnicilor germani, aproximativ 150.000 s-au restabilit în Germania până în 1989. În 1990 când românii le era permis să călătorească în afara României, germanii etnici au migrat *en masse* în Germania. Această migrație a cuprins întreaga comunitate germană, incluzând oameni în vârstă, care s-au mutat

peste noapte în Germania. Majoritatea lor s-au stabilit permanent în Germania dar nu și-au “răcit” relațiile cu comunitățile de origine, implicându-se în proiecte sociale precum reabilitarea bisericilor din comunitățile de origine. Este cunoscut faptul că o parte dintre ei se întorc pentru a investi în turism în „romantica” regiune din sudul Transilvaniei, reabilitând livezi sau investind în industria ospitalieră⁵. Totuși, numărul celor întorși este foarte limitat și nu există dovezi ale întoarcerilor substanțiale ale etnicilor germani.

Etnicii maghiari au fost cel de-al doilea grup etnic care a migrat. Migrația lor a fost segmentată. O parte dintre ei au rămas în Ungaria permanent, în timp ce alții au lucrat doar temporar în Ungaria. În total numărul maghiarilor care au emigrat a fost aproximativ 180.000 (Horváth și Anghel 2009). Majoritatea lor au migrat după 1990. Întoarcerea în România a etnicilor maghiari a fost de asemenea mică în comparație cu cei care s-au stabilit permanent în Ungaria. Migranții temporari au urmat un tipar de migrație incompletă în timp. După cum vom arată în partea următoare a lucrării, unii dintre ei au devenit migranți dublii.

Cazul migrației permanente a etnicilor români diferă substanțial. În timpul socialismului oamenii care au putut ieși din România au primit azil politic în Europa de Vest sau în America de Nord. După 1990 migrația permanentă a continuat cu o componentă substanțială de “brain drain”. Principale țări de destinație au fost Statele Unite ale Americii, Canada și câteva state din Europa de Vest precum Franța, Germania sau Marea Britanie (Ferro 2004). Migrația românească înspre Canada și Statele Unite ale Americii a fost alcătuită în proporție mare de persoane cu calificare înaltă precum IT-iști, doctori sau studenți. Canada și Statele Unite ale Americii au selectat un număr mare de migranți români bazându-se pe calificarea și educația lor. Până în 2000 aproximativ 140.000 de români erau înregistrați în Statele Unite ale Americii, dintre care 35.9% aveau studii universitare, procentaj mult mai mare decât ale altor grupuri de imigranți din țările membre CEE, precum cea a maghiarilor care era de 30% (Brădățan & Kulcsár 2014). Persoanele calificate care au plecat înspre Europa de Vest au fost de asemenea studenți, specialiști în IT și

⁵ Mai jos sunt enumerate câteva articole din mass-media care discută acest aspect:

<http://www.romanalibera.ro/aldine/profil/oameni-care-schimba-lumea--paul-hemmerth-si-povestea-casei-noah-din-richis-369212>; <http://stirileprotv.ro/stiri/social/comunitatea-germana-din-transilvania-prinde-viata-sasii-stabiliti-in-strainatate-se-intorc-acasa.html>; <http://www.gandul.info/magazin/un-sas-s-a-intors-in-sibiu-dupa-mai-multi-ani-in-germania-ce-a-reusit-sa-faca-intr-un-sat-este-extraordinar-12982723> <http://transilvaniareporter.ro/esential/nemtii-colonizeaza-din-nou-ardealul-toamna-se-numara-afacerile-nemtesti/>

doctori. Este estimat că până în 2003 aproximativ 20% dintre emigranții români aveau o educație universitară (IOM 2008). Totuși nu este clar câți dintre ei au ocupat poziții conform calificării lor și câți dintre ei erau supracalificați pentru posturile obținute. Migrația celor calificați este diferită de migrația grupurilor etnice prin motivația lor și prin mecanismele migrației. Dacă cei din grupurile etnice au migrat către „patria mamă” având un statut privilegiat, migranții calificați au trebuit să se adapteze la țările de destinație, au trebuit să dea teste și să se califice pentru piața locală. Migranții cu calificare înaltă s-au adaptat și au obținut joburi bune în societățile de destinație, plângându-se de condițiile de muncă din România (Moroșanu 2013) și neavând dorința de a se întoarce în țară (Ferro 2004). Nici în aceste cazuri nu există cercetare substanțială referitoare la fenomenul întoarcerii deși un număr de mari companii prezente pe piața românească sunt conduse de migranți care au decis să se întoarcă și să investească în economia românească. În alte cazuri, precum în India și China (Kale și Little 2007), cei întorși pot juca un rol important în economiile emergente, ar putea să ocupe poziții importante în managementul companiilor sau să stabilească legături științifice transnaționale și să facă schimburi profesionale în afara țării.

Migrația pe termen lung reprezintă cea mai important segment al migrației românești în ceea ce privește numărul migranților și remiterile trimise înapoi în țară. În cele mai multe cazuri migranții nu și-au dorit să plece pentru totdeauna din țară și s-au integrat în special pe piața de muncă secundară a țărilor gazde. Cu toate acestea, cei mai mulți dintre ei pupa o anumită perioadă s-au stabilit în țările de destinație. În linii mari, acest caz corespunde migrației la scală mare a românilor către Spania, Portugalia, Italia sau Grecia, dar de asemenea și spre Franța sau Marea Britanie (Horváth și Anghel 2009). Migrația pentru muncă a început în România imediat după căderea regimului comunist. Inițial principala formă de a pleca din România era prin intermediul mijloacelor iregulare, pionierat și solicitarea de azil. Doar în Germania au fost înregistrați până în 1995, 260.000 de români care solicitau azil (ibid.). Cei mai mulți dintre ei au fost trimiși înapoi în România. De asemenea migranții au plecat și înspre spre destinații ca și Franța sau Israel (Diminescu 2003). După 1997 românii au început să țintească țări din sudul Europei și după 2002 migrația a crescut extrem de mult spre această regiune. Italia și Spania au devenit principalele țări de destinație ale migrației românești, fiecare găzduind în 2012 aproximativ câte un milion de migranți (OECD 2014). În contextul crizei economice resimțită mai puternic în sudul Europei, migrația s-a oprit înspre aceste destinații și s-a reorientat înspre țări din nordul și vestul Europei, în special spre Germania și Marea Britanie.

În cele din urmă, o a treia formă de migrație este cea de scurtă durată. Este cazul migrației incomplete (sau circulare) unde migrații au posibilitatea de a munci pentru o perioadă limitată în țările gazdă. Scopul principal al migraților este de a acumula venituri pentru întreținerea familiei cu ajutorul câștigurilor obținute în țările de destinație. Acest caz se aplică muncitorilor temporari în destinații „clasice” ca și Germania sau în destinații „noi” precum Austria (Croitoru 2013). Într-o anumită măsură aceste practici de migrație au funcționat în paralel cu migrația la scală largă înspre Spania și Italia (Ciobanu și Elrick 2008, Anghel 2013).

Majoritatea studiilor făcute pe tema migrației de întoarcere în România iau în considerare doar migrația forței de muncă pe termen lung și scurt. În acest moment nu există dovezi clare referitoare la numărul și proporția migraților întorși în România, estimări cuprinzătoare fiind greu de făcut. Mai mult de atât, studiile nu fac diferențiere între migrația de întoarcere și formele circulatorii ale migrației, cazuri în care migrații se întorc acasă pentru o perioadă de timp după care migrează din nou. Unul dintre primele studii care a avut ca și temă întoarcerea migraților în România (Ambrosini et al. 2012), argumentează faptul că România este destul de tipică în ceea ce privește rata de întoarcere a migraților. Cu o rată medie de întoarcere de 1 din 2 migrați în România, rata medie în alte țări CEE era de 1.12 la fiecare 2 migrați. Simplu spus, ceea ce ilustrează acest studiu este că fiecare al doilea migrant se va întoarce într-un deceniu de la prima plecare, o rată a întoarcerii pe care noi o considerăm destul de mare pentru migrația românească. Este important să notăm aici faptul că datele au fost colectate între 2002-2003 când a avut loc creșterea migrației românești și orientarea migrației din destinații precum Israel, Turcia sau Ungaria spre destinații ca și Italia sau Spania. Luând în calcul acest context, rata de întoarcere în acel moment a fost destul de mare, deoarece românii nu erau capabili să se stabilească în țările de destinație viabile în acea perioadă. Această situație însă s-a schimbat ulterior, odată cu tendințele românilor din anii următori de a se stabili în afara țării.

Un alt studiu (Mara 2012) compară grupuri de migrați români din Italia care au părăsit România înainte și după 2007. Una dintre principalele concluzii ale acestui studiu este că în timp ce primul grup a migrat cu planuri de migrație pe termen lung, celălalt grup nu a avut planuri bine definite. Aceste planuri au jucat un rol important în tendința acestora de a se întoarce: migrații cu planuri de migrare pe termen lung preferă să se întorcă acasă decât să reemigreze în alte țări, în timp ce migrații fără planuri pe termen lung au preferat să migreze mai departe spre alte țări. Această

discuție despre intențiile de întoarcere a devenit de o mare importanță în contextul crizei economice. Rolfe et al. (2013) subliniază rolul crizei economice în conturarea intențiilor migrației de întoarcere în România. Un sondaj făcut la începutul anului 2007 (ENI) privind intențiile de întoarcere ale migranților români care locuiau în zona Madridului arată că 7% dintre respondenți își doreau să se întoarcă, în timp ce în 2008, un an mai târziu, un alt sondaj realizat în aceeași zonă arată că 71% dintre migranții români doreau să se întoarcă. Totuși, intențiile de a se întoarce nu înseamnă într-adevăr întoarcerea efectivă: 71% își doreau să se întoarcă, 42% declară că foarte sigur își doresc să se întoarcă iar 13% sigur. În același timp 14% declarase că au intenția de a se întoarce în termen de un an, 33% între 2-5 ani și 15% după 5 ani. Un alt autor (Marcu 2011) subliniază că probabilitatea de întoarcerea în Romania este mai mare în cazul migranților care au rude rămase în țară. Aceste rezultate interesante care au folosit date din aceleași comunități de migranți români indică și faptul că deteriorarea economiei din unele țări europene a ajutat la schimbarea radicală a intențiilor de întoarcere a migranților români.

În ciuda creșterii intențiilor românilor de a se întoarce în țară din țările afectate de criza economică, mai multe cercetări arată că nu sunt dovezi clare referitoare la o întoarcere sistematică a migranților (Bărbulescu 2009, Eurofound 2012). Mai mulți factori au avut impact asupra decizei de întoarcere: femeile tind să lucreze în domenii ca și servicii de curățenie sau îngrijire la domiciliu, domenii care au fost mai puțin afectate de criză (Stănculescu et al 2011, Eurofound 2012, Mara 2012). În același timp România se afla într-o criză economică puternică care a afectat piața de muncă locală unde migranții care se întorc întâmpină dificultăți în identificarea oportunităților de a lucra, astfel ei optează să locuiască în condiții mai grele în țările gazdă fie folosindu-și economiile, fie fiind ajutați de către membrii familiei sau acceptând joburi slab plătite sau informale; migranții au posibilitatea să migreze în alte țări din Europa de Vest, țări mai puțin afectate de criza economică (Ferri și Rainero 2010, Eurofound 2012). În loc să genereze întoarcerea unui număr mare de migranți, efectul principal al crizei economice a fost scăderea migrației spre țările din sudul Europei, accelerând întoarceri prevăzute și creșterea mobilității circulare (Rolfe et al. 2013, Eurofound 2012, Mara 2012).

Numărul românilor întorși (incluzând pe cei care pleacă temporar) a fost estimat la aproximativ 20% în unele regiuni din România. Stănculescu și Stoiciu (2012) au observat că între 2009 și 2010, 26 % dintre gospodăriile chestionate din anumite regiuni aveau cel puțin un migrant în

familie și că la 4.5% din gospodării cel puțin o persoană s-a întors. Același studiu prezintă faptul că migranții care au lucrat în agricultură au avut o tendință mai mare de a se întoarce decât migranții din alte domenii (o rata de 2.6 ori mai mare). De asemenea, ratele de întoarcere au fost mai mari în regiunile sărace ale României, care au în mod normal și rata de migrație mai mare. Rezultatul este cumva impredictibil deoarece era de așteptat ca regiunile mai dezvoltate să atragă mai multe persoane dornice să se întoarcă. Totuși, acest rezultat poate fi explicat prin faptul că migrația din zonele mai sărace a survenit mai târziu față de alte regiuni; există o legătură mai slabă pe piața muncii din țările de destinație, ori prin tipul de locuri de muncă pe care aceștia le pot obține (în special în domeniul agriculturii). Mai mult, studiul Eurofound (2012) arată că românii din Italia și Spania au o tendință mai mare de a se întoarce și că bărbații s-au întors într-un număr mai mare decât femeile. De asemenea, migranții care aveau peste 45 de ani au avut o tendință mai mare de întoarcere, la fel ca și cei slab calificați. Motivele ce țin de familie au fost menționate de 75 % dintre cei întorși ca fiind motivul principal pentru care au revenit. Printre cei întorși, 1 din 5 a avut intenția de a rămâne acasă permanent, în timp ce mai mulți de jumătate dintre ei au avut intenția de a migra din nou (ibid.). În cele din urmă, cei întorși au menționat contextul nefavorabil economic și social din țară. În timp ce bărbații se plâneau de șansele slabe de a se angaja, femeile se plâng de faptul că grija gospodăriilor le rămâne lor și că trebuie să se adapteze inegalităților de gen din nou (Vlase 2011). Luând în considerare lipsa oportunităților de angajare în țară, (Stănculescu și Stoiciu 2012), antreprenoriatul pare ca fiind una dintre principalele opțiuni pentru cei întorși (Eurofound 2012). Astfel, în această lucrare vom face distincție între diferitele tipuri ale întoarcerii plecând de la oportunitățile economice locale și antreprenoriatul în rândul migranților.

Studii de caz și metodologia folosită

Această lucrare are la bază cercetare de teren făcută în 5 localități din România în ultimii 10 – 15 ani. Toate aceste locații sunt situate în zona de vest a României și sunt caracterizate de importante procese de migrație și întoarcere. Două dintre aceste locații, Borșa și Sebeș, sunt 2 orașe cu o populație de aproximativ 30.000 de locuitori fiecare. Turda este un oraș cu o populație de aproximativ 50.000. Zăbala și Carașova sunt localități rurale cu o populație de aproximativ 3.000 de locuitori fiecare. Sebeș este un oraș industrial care a avut investiții străine masive în ultimii 10

ani. Acesta este un oraș multietnic, unde locuiesc români, romi și germani. Turda și Borșa au experimentat încetiniri economice puternice în anii 90° parte a restructurărilor economice, astăzi fiind zone dezindustrializate. Turda a avut importate fabrici de prelucrare a fierului, sticlei și cimentului în timpul socialismului, în timp ce Borșa era recunoscută drept o zonă de minerit și forestieră. Turda este un oraș nod rutier cu importante comunități maghiare și romi, în timp ce Borșa este un oraș izolat locuit în special de etnici români. Zăbala, aflată în estul Transilvaniei, este un oraș predominant de maghiari cu un importante comunități de români și romi. Carașova este un oraș izolat, aflat în Carpații Meridionali, fiind locuit de etnici croați.

Din toate aceste locuri s-a migrat spre diverse destinații. Din Sebeș germanii au migrat în Germania la începutul anilor 90°. Mai târziu, la sfârșitul anilor 90°, un număr mare de migranți români au plecat la lucru în Spania. După 2005-2006, romii mai săraci au început să migreze în diferite destinații europene în scopul căutării unor locuri de muncă și pentru alte mici activități informale. Migrația din Borșa de acum 20 de ani a fost în principal spre Italia. Unii dintre migranți au plecat în UK sau Belgia. Borșa este un oraș cu o rată mare de migrație, conform estimărilor între 50% și 70% din totalul forței de muncă (Anghel 2013), dar în special tinerii. De asemenea, Turda a experimentat migrația în masă, orașul pierzând aproximativ 30% din populație după 1990. Turda este plasată lângă Cluj-Napoca care este cel de-al doilea oraș din România ca mărime și unul dintre cele mai importante centre economice din țară și regiune. După 1990, oamenii au migrat mai întâi înspre Germania și Ungaria, în special au plecat etnicii germani și maghiari. În anii 90° migrația pentru muncă a fost direcționată spre Israel și Turcia. După anul 2000 migrația a fost orientată în special înspre Italia și Spania dar oamenii au migrat și în alte destinații din Europa de Vest. Din Zăbala, maghiarii și romii au migrat prima dată înspre Ungaria. Mai târziu, după 2007, românii și maghiarii au început să plece către alte destinații, precum Germania sau Italia. Din Carașova, oamenii s-au mutat mai întâi în Serbia. Mai târziu, între 1993-2005 ei au plecat în Croația, primind cetățenia croată. După 2007, aceștia au început să plece înspre Austria. Etnicii croați și maghiari mai întâi au plecat ca și migranți etnici în Croația și Ungaria.

Analizând o asemenea varietate de cazuri dorim să comparăm practicile de întoarcere în mediul urban și rural. Vom compara în această lucrare procesul migrației și a întoarcerii în mediile urbane dezindustrializate și industrializate (Turda și Borșa în comparație cu Sebeș), cu rate mari

și moderate ale migrației (Borșa în comparație cu Sebeș), localități din mediul rural cu activități și fără activități în agricultură (Zăbala în comparație cu Carașova). În acest fel vom încerca să construim o imagine mai complexă a migrației de întoarcere înspre România, un fenomen care nu este încă evidențiat și care este dificil de înțeles dată fiind complexitatea sa.

	Urban	Rural
Degradare economică	Borșa, 30.000. dezindustrializată, izolată Turda, 50.000 dezindustrializată, neizolată	Carașova, 3.000 izolată fără activități de agricultură
Industrializată/ Viabilă economic	Sebeș, 30.000 foarte industrializat	Zăbala, 3.000 activități de agricultură, zonă turistică

Tabelul 1: studiile de caz selectate

Studiul a constat în cercetare de teren realizată în toate aceste 5 locații. Cercetarea de teren în Zăbala a durat un an, între 1997-1998, dar de asemenea și în toamna anului 2012. Cercetarea de teren în Carașova a avut loc între 2010 și 2012 și a durat 4 luni. Cercetarea în Sebeș a fost realizată între 2013 și 2014 timp de aproximativ 4 luni. În Borșa cercetarea a avut loc între 2005 și 2007 timp de 6 luni iar cea din Turda și Sebeș este în derulare. În toate aceste locații colectarea datelor s-a realizat prin intermediul interviurilor semi-structurate, observare participativă și triangularea a datelor obținute. Când a fost necesar ne-am bazat pe surse secundare și pe alte cercetări realizate în localitățile și regiunile respective. Deși, fiecare cercetare are un design diferit și scopuri diferite, structurarea interviurilor a fost similară în toate aceste locații. Astfel, am obținut informații despre experiența de migrație, am discutat despre procesul întoarcerii, dar și despre obstacolele și oportunitățile întâlnite în dezvoltarea afacerilor.

Tipare ale migrației de întoarcere

În timp ce desfășuram cercetarea în localitățile menționate anterior am observat mai multe tipare ale migrației de întoarcere: migranți reîntorși care au devenit antreprenori, persoane care s-au angajat în România și persoane care au remigrat temporar dar ale căror familii au rămas în România. Câțiva antreprenori au reușit să folosească potențialul comunităților românești din străinătate și le-au conectat cu România. Alții au devenit antreprenori transnaționali, persoane capabile să lucreze în două piețe în același timp - în România și în străinătate. Acei antreprenori care s-au bazat în special pe piața românească sunt fie antreprenori „de supraviețuire” - capabili doar să acopere cheltuielile zilnice și cele de întreținere a afacerii - fie „antreprenorii de dezvoltare” care pot să aibă un număr mai mare de angajați și să facă investiții majore în dezvoltarea companiilor. În rândul celor întorși facem distincție între cei care au venit permanent și cei care au păstrat practici de muncă temporară în străinătate sau au devenit migranți dubli. În continuare vom prezenta și analiza aceste tipare finalizând cu o concluzie generală asupra migrației de revenire în România.

Antreprenoriat în rândul migranților întorși: transmițători, brokeri, inovatori

Diverse cercetări subliniază faptul că adesea unul dintre principalele motive pentru care indivizii migrează este să acumuleze diverse forme de capital care să le permită să devină antreprenori pentru a produce efecte economice de lungă durată. În România Toth și Toth (2006: 49) subliniază faptul că migranții au tendință, în comparație cu cei care nu migrează, să devină antreprenori.

În ciuda faptului că un volum mare de remiteri financiare a fost trimis de către migranți acasă și că au existat multe inițiative antreprenoriale în rândul migranților, antreprenoriatul în rândul migranților reîntorși nu este o practică socială foarte răspândită. De fapt, numărul celor capabili să se adapteze și să rămână activi pe piața românească este foarte mic (Vlase 2011). Pe de altă parte cei întorși joacă un rol semnificativ în ceea ce privește diversificarea piețelor de desfacere și a afacerilor active pe piața locală. De asemenea cei întorși pot să aibă rolul de “transmițători” al unor idei economice și a modalităților de a face afaceri sau pot să aducă diverse practici economice inovative. În această parte a lucrării vom face distincție între diferite tipuri de inițiative economice ale migranților întorși pe care le-am descoperit în timpul cercetării pe teren. Câțiva antreprenori au păstrat conexiuni transnaționale încercând să se folosească de oportunitățile economice atât în România cât și în străinătate, în timp ce alți antreprenori au încercat să rămână în special conectați la piața românească. În primul caz antreprenorii sunt actori

economici activi orientați spre o piață europeană de bunuri și servicii. În cel de-a doilea caz antreprenorii sunt orientați în satisfacerea nevoilor consumatorilor români locali. În consecință, următoarele sub-categorii sunt importante în a înțelege fenomenul: în primul caz migrații reveniți joacă rolul de conectori transnaționali și de antreprenori transnaționali (Ambrosini 2012, Portes et al 2002) iar în cel de-al doilea caz aceștia sunt investitori de tip brokeri, antreprenori „de supraviețuire” sau antreprenori „de dezvoltare”. În ceea ce urmează vom analiza în detaliu aceste subcategorii.

Conectorii transnaționali. În această categorie am analizat inițiativele economice ale migraților întorși care folosesc circuitul de bunuri și de oameni dintre România și Europa de Vest. Deseori, clienții lor sunt din comunitățile de români migrați aflați în străinătate. În cele mai multe cazuri cei întorși s-au folosit de experiențele lor de migrație anterioare: cunoștințe lingvistice, informații ale contextului economic românesc și al Europei de Vest și remiterile financiare și sociale pe care le-au acumulat. Unii oameni din Sebeș, Turda și Borșa s-au implicat în transportul de persoane și bunuri. În Sebeș câțiva dintre cei întorși și-au înființat o companie care transportă migrați și pachete între această zonă a Transilvaniei și Madrid. În Borșa câteva persoane au achiziționat vehicule cu care transportă regulat bunuri. Astfel de afaceri sunt destul de mici și funcționează în special informal. Una dintre companiile din domeniul alimentar din Sebeș și-a diversificat piața de desfacere bazându-se pe comunitățile de imigranți români în Spania, ceea ce a condus la dezvoltarea afacerii în una de mărime medie care vinde produse în România și Spania.

În toate localitățile am întâlnit producători de alimente (specializați în carne și produse din carne considerate „tradiționale”) care au beneficiat de creșterea cererii pentru acest gen de produse de la imigranții români care au putere de cumpărare mai mare decât cei care locuiesc în România. În același timp aceste afaceri s-au dezvoltat și la nivel local datorită creșterii economiei românești și a pieței de consum locale. În unele cazuri aceste afaceri au beneficiat de suportul UE prin intermediul granturilor financiare pentru dezvoltarea companiilor. Companiile de recrutare a forței de muncă, fie ele formale sau informale, sunt adesea deținute de către migrații reveniți. În Sebeș migrații reveniți au o companie care selectează și plasează forță de muncă în Marea Britanie. Companii similare există și în Borșa, unde industria vizelor a înflorit în perioada 1990 – 2002.

O a doua categorie identificată pe teren este cea a comercianților formali și informali. În Zăbala este vorba despre un grup de romi specializați în comerțul informal pe piețele din Centrul și Estul Europei. Ei și-au început afacerea în Ungaria prin revânzarea de bunuri chinezești cumpărate din en gros-uri, care apoi s-au specializat în vânzarea de covoare în Croația și Polonia. Aceste activități economice sunt mici ca și volum și funcționează mai degrabă informal. O afacere mai bine dezvoltată este cea a produselor second-hand. Acesta cuprinde comerțul cu haine, echipament sportiv, mobilă dar și vehicule, majoritatea importate din Germania. Dacă primul exemplu de comerț produce stimuli economici relativ mici pentru cei întorși, cel de-al doilea implică resurse financiare mai mari. În Turda se află un grup mare de antreprenori implicați în comerțul cu bunuri second-hand importate din Europa de Vest. Datorită poziției strategice a Turzii în regiune și în țară și datorită existenței unor legături puternice cu diaspora românească din Europa de Vest, comerțul cu bunuri second-hand s-a dezvoltat foarte puternic în ultimul deceniu. Comerțul cu mașini second-hand a devenit o afacere profitabilă care în ciuda faptului că este în principal informală produce câștiguri economice mari pentru antreprenori.

În toate aceste cazuri antreprenorii transnaționali au funcționat mai degrabă ca inovatori decât ca diseminatori a unor idei și practici economice. Clienții lor au fost români care locuiau atât în România cât și în afara țării. Aceste persoane care au revenit în țara de origini au fost capabile să valorifice capitalul acumulat în timpul migrației, transformând experiențele lor într-o idee de business. Multe dintre aceste afaceri funcționează informal și sunt făcute la scală mică. Dintre toate aceste afaceri, cea cu produse alimentare care funcționa formal și cea cu importul de mașini second-hand care funcționa mai degrabă informal sunt cele mai profitabile.

Antreprenorii transnaționali sunt acei migranți care dezvoltă afaceri la scală mică în străinătate și care își propun să facă același lucru în România. În unele cazuri cei întorși își doresc să se stabilească în România dar din cauza faptului că acționează într-o piață care este imprevizibilă și nefuncțională ei trebuie să își mențină piețele și relațiile din afara țării. De exemplu, în Borșa un număr de migranți s-au întors între 2005 și 2007, deschizând firme de construcții și amenajări interioare. Ei au început să construiască case pentru migranții români care locuiau în Milano pe vremea când piața românească era într-o creștere rapidă iar prețurile se măreau de la o zi la alta. Acesta a fost un moment bun deoarece piața reală românească era în plină expansiune iar sectorul construcțiilor s-a extins foarte repede. Prețurile s-au multiplicat de câteva ori între 2000 și 2007,

majoritatea firmelor de construcții fiind într-o stare euforică. În Borșa firmele migranților au oferit servicii numărului mare de emigranți români care își investeau banii în construcția de case. Cu toate acestea antreprenorii întorși în Borșa au încercat să își păstreze munca și legăturile de afaceri în Italia. După cum unii au prevăzut, piața românească era încă imprevizibilă și v-a rămâne la fel o perioadă. După 2009 criza economică mondială a lovit România puternic iar piața construcțiilor a căzut, forțând pe unii dintre cei întorși să remigreze în Italia. Acest gen de inițiative antreprenoriale erau prezente la acel moment în toată România. Înainte de criza economică migranții au investit sume mari de bani din remiterile trimise acasă: doar în 2009 ei au trimis 9 miliarde de dolari iar construcția de case este prezentată drept una dintre principale forme de a investi a migranților români (Anghel 2008, Troc 2012, Cingolani 2009, Girigan 2011), cu diferențe semnificative între zonele urbane și rurale - 11% în comparație cu 17% - (Grigoraș 2006). Entuziasmul investițiilor s-a oprit când Italia și Spania au intrat în criză economică. Nivelul sumelor trimise în țară a scăzut la mai puțin de jumătate în anii următori iar investițiile migranților în România au scăzut și ele.

Investitorii brokeri sunt migranții (inclusiv cei reveniți) care au investit marea majoritate a remiterilor financiare în România făcând achiziții riscante. În Borșa migranții au cumpărat pământ și proprietăți care și-au pierdut mult din valoare în anii ce au urmat. Construcția de case în multe părți ale României era un lucru normal: migranții care au investit marea majoritate a remiterilor în case foarte mari au pierdut sume semnificative la vânzarea lor. Deși marea majoritate a migranților nu locuiesc în multe dintre casele nou construite, ele devin simboluri ale statutului lor dar fiind fără o utilitate practică. Deoarece aceste investiții au fost consistente, posibilitatea de a investi în alte afaceri a fost limitată. În Sebeș investițiile migranților au fost diferite: migranții și-au investit remiterile pentru a deschide mici afaceri în industria hotelieră nu în construcția de case. Migranții din Borșa au investit în imobiliare și în achiziționarea de parcele de pământ în marile orașe românești. Aceștia adeseori au avut succes, investițiile lor multiplicându-se. Din această categorie considerăm că fac parte cei întorși care și-au investit fondurile în contexte și idei riscante și imprevizibile sau cei care au investit atunci când investițiile nu erau profitabile sau fezabile. Așa s-a întâmplat în cazul migranților care au construit pensiuni și hoteluri în scopuri turistice în localități care nu aveau suficient potențial turistic, în locații precum Borșa unde în general numărul turiștilor este mic. Studiile făcute pe migrația de întoarcere în România spun că mulți dintre cei întorși doreau să investească în

agricultură (Vlase 2013). În anii trecuți agricultura și industria alimentară a devenit profitabilă datorită fondurilor UE și accesului pe piața europeană. În unele zone agricultura a rămas neproductivă din cauza calității scăzute ale terenurilor și din cauza fragmentării acestora (Careja și Andreß 2010, Vlase 2013). În aceste cazuri eșecul a fost generat nu de lipsa oportunităților economice ci de planuri și investiții nepotrivite: acestea au fost deseori influențate de către entuziasmul de a investi remiterile, entuziasm prezent în economia românească exact înainte de criza economică.

„Antreprenori de supraviețuire” sau „antreprenori de dezvoltare” sunt cei care s-au întors și au folosit remiteri sociale și financiare. Ei și-au deschis afaceri în România și s-au bazat pe piața românească. Deseori aceste afaceri sunt făcute de antreprenori care au o strategie de supraviețuire. În Carașova cei întorși au început să construiască și să reabiliteze casele consătenilor. Ei au lucrat informal sau au avut afaceri foarte mici. Clienții lor au fost familiile locale, familii din care femeile au migrat în Austria pentru a lucra în asistență socială și care au investit remiterile în renovarea și în construcția de case. În Zăbala, migranți care lucrau în agricultură în Elveția s-au întors să deschidă mici firme în agricultură, de obicei lucrând parcele de mărime mijlocie. Afacerile lor nu sunt foarte profitabile: ei dețin câteva tractoare, putând să cultive 20-40 hectare de pământ. Unii dintre ei erau de asemenea implicați în creșterea bovinelor pentru reproducție. Experiența lor în Elveția nu i-a ajutat să își îmbunătățească tehnicile de creșterea bovinelor sau de cultivare a pământului, astfel ei nefiind capabili să obțină profituri mari datorită vânzării la prețuri mici și cu o productivitate scăzută. În Sebeș unii dintre cei întorși din Germania și Spania au deschis mici companii în realizarea de mobilă sau construcții. Ei spun că s-au calificat pe piața de muncă din Vest și asta le-a crescut competitivitatea la nivel local. Așa cum exemplul lui Horst ne arată, un comerciant cu covoare din Sebeș, în România el pur și simplu nu are competiție. El a lucrat în Germania unde a avut o mică companie și câțiva clienți. Mica lui afacere a mers bine dar a decis să se întoarcă în România din motive legate de familie. După ce s-a întors a observat că nu are competitori deoarece el avea calificarea și echipamentul necesar din Germania. Ion a venit din Spania împreună cu fratele și și-au deschis o mică firmă de construcții. Ei și-au cumpărat o betonieră și au început să lucreze prin împrejurimi. Acest gen de afaceri mici ale migranților reveniți au ca și scop nu dezvoltarea și extinderea activităților ci doar să producă profit.

În Borșa și Sebeș migrații și-au deschis cafenele, restaurante și pizzerii. În Borșa, o familie de migrați întorși din Milano și-a deschis o pizzerie. Acest gen de afaceri sunt profitabile în mod special în timpul verii și iernii când migrații se întorc din străinătate și își cheltuie banii în țară. În Sebeș industria hotelieră este profitabilă pe tot parcursul anului. Deoarece economia orașului a crescut și puterea de cumpărare și rata consumului a crescut. Datorită deschiderii noilor fabrici italiene și austriece, precum fabrica Daimler, numărul consumatorilor a crescut incluzând un număr de imigranți și de persoane calificate care s-au mutat în Sebeș din orașele din împrejurimi sau din alte țări. Alți imigranți care s-au întors din Marea Britanie și Grecia împreună cu câțiva italieni au deschis noi restaurante diversificând oferta locală. În Sebeș, alți doi migrați reveniți din Marea Britanie și Germania au avut mai mult succes. Ei și-au deschis afaceri de mărime mijlocie în industria hotelieră și turism iar cealaltă în industria pielii. Deținătorul firmei de turism oferă turiștilor străini, în majoritatea lor germani, servicii calificate de ghid turistic și cazare. Cel de-a doilea a lucrat timp de mulți ani în industria pielii în Marea Britanie având parteneri de afaceri din America Latină, în special din Brazilia și Argentina. După 1990 el s-a întors în România și și-a deschis o firmă care acum are aproximativ 100 de angajați. La 16 km depărtare de Sebeș, în apropiere de Sibiu, o alta persoană revenită în Sebeș din Germania și-a deschis un hotel. În cazurile menționate cei întorși spun că faptul că au stat în străinătate i-a ajutat să obțină resurse și informații importante în cum să își facă afacerile să funcționeze. Mai mult, informațiile despre Germania au fost importante și pentru cei întorși implicați în turismul cu turiști germani. În consecință se poate face distincție între „*antreprenori de supraviețuire*” și „*antreprenori de dezvoltare*” (Oțeanu 2007).

În timp ce „*antreprenori de supraviețuire*” reușesc să producă profit, „*antreprenorii de dezvoltare*” și-au dezvoltat afacerile și să angajeze un număr relativ mare de localnici. Această distincție este importantă pentru cei întorși în România. Având în vedere că în multe dintre cazurile celor întorși antreprenorii au fost capabili să dezvolte afaceri „de supraviețuire”, cazurile antreprenorilor care reușesc să inițieze afaceri „de dezvoltare” sunt totuși rare. În cercetarea noastră am întâlnit astfel de cazuri doar în Sebeș, un oraș care oferă o economie locală mai dezvoltată.

Întoarcerea pe termen lung a migraților pentru muncă

În Sebeș migrația de revenire este recentă iar emigrația internațională a locuitorilor a scăzut considerabil în ultimul timp. Deși numărul migranților reveniți nu este semnificativ, ambele procese au schimbat radical procesul de migrație în Sebeș care era destul de mare acum un deceniu. De asemenea în Carașova oamenii au lucrat în Croația pentru mai mult de 10 ani. Mai târziu bărbații au revenit în sat iar femeile au început să plece în Austria ca să lucreze în industria de curățenie și servicii sociale. În Zăbala bărbații și femeile au lucrat în Ungaria în vremea în care oportunitățile economice în România erau foarte scăzute. După 2004-2005 România a început să ofere mai multe oportunități astfel încât diferențele dintre salarii între România și Ungaria s-au micșorat. În contextul dat mulți dintre cei plecați au preferat să nu continue să lucreze în Ungaria ci să se întoarcă acasă. În aceste cazuri două tipare au apărut: primul este faptul ca migranții pe termen lung pentru muncă în Europa de Vest au avut tendința de a se întoarce. Cel de-al doilea tipar este faptul că migranții care au plecat înspre alte țări din centrul și estul Europei, etnicii germani și croați, au migrat prima dată către țara patrie apoi s-au întors în România. În același timp migrația către Europa Centrală și de Est a scăzut considerabil, reorientându-se către țări din Europa de Vest, în ambele contexte rurale migranții plecând în Austria și Germania. Excepție fac câțiva dintre cei întorși în Zăbala, care au încetat să mai meargă în Ungaria și au rămas să lucreze în Zăbala pentru un salariu foarte mic.

Migranții care s-au întors în Sebeș au găsit joburi în principal în companii multinaționale noi deschise sau în companii locale românești. În aceste cazuri migrația în Spania i-a ajutat în special să dobândească resurse suficiente pentru a-și construi case. După ce s-au întors ei consideră că și-au atins câteva din scopurile migrației, precum îmbunătățirea condițiilor de viață prin construirea și renovarea caselor. În unele dintre cazuri am descoperit că criza din Spania i-a afectat pe migranți puternic, obligându-i pe unii dintre ei să se întoarcă. În unele cazuri migranții și-au cumpărat câteva apartamente în Madrid dar atunci când criza a venit ei nu au putut să își achite ipotecile. În alte cazuri cei întorși s-au plâns de salariile foarte slabe, fiind incapabili să își asigure costurile zilnice în Spania. Datorită oportunităților de muncă existente în Sebeș migranții reveniți nu au întâlnit dificultăți în a-și găsi de lucru înapoi acasă. Majoritatea joburilor erau plătite sub salariul mediu din România dar cei cu legături locale puternice au putut să obțină un job mai bine plătit. Chiar și în aceste cazuri cei întorși erau nemulțumiți de salariile locale dar au trebuit să accepte situația deoarece nu aveau o altă alternativă. Aceștia consideră de obicei că sunt prea în vârstă ca să migreze din nou către alte destinații, că și-au îndeplinit unele dintre scopurile pentru

care au migrat și că poate lucrurile vor merge mai bine. Alexandru este unul dintre cei întorși. El a locuit în Madrid, Spania pentru mai mult de 10 ani și s-a întors după ce și-a pierdut locul de munca având și multe datorii. Acum câțiva ani în urmă el lucra pentru un restaurant de tip fast-food distribuind Sandwich-uri în Madrid iar familia lui locuind la standarde foarte bune. La acel timp el și-a cumpărat un apartament a cărui ipoteca era de 1,000 de euro/lună. Când criza a ajuns în Madrid compania lui a falimentat și a trebuit să își caute un nou job. Salariul de la noul job era foarte mic, insuficient să își plătească ipoteca. Pierzându-și apartamentul și având probleme de familie în țară el a decis să se întoarcă. În țară el s-a angajat într-o fabrică nouă. Salariul sau era mai mic decât salariul mediu din România însă el a sperat că în viitor acesta va crește și că va avea o mai bună stabilitate financiară.

În alte cazuri întoarcerea a fost încurajată de migranți care și-au deschis mici afaceri, unde alți migranți reveniți ar fi putut să se angajeze. În Borșa, acesta a fost unul dintre principalele tiparele de întoarcere. Unii migranți sau foști migranți și-au deschis firme de construcții și au angajat și migranți reveniți. Așa cum am prezentat mai devreme valul mare de migrație a dus o serie de oportunități în ceea ce privește sectorul construcțiilor în România, deși după ce fluxul remiterilor a scăzut și migranții au terminat construcția caselor, aceste mici companii au falimentat. Condițiile locale referitoare la salarii și stabilitate financiară păreau neatrăgătoare pentru migranți. Înainte de 2009, anul în care criza economică a ajuns în România, în Borșa erau deja migranți care se întorseseră, fiind angajați în mici afaceri care erau profitabile la nivel local. La acel moment deficitul de forță de muncă era mare iar recompensele erau satisfăcătoare. Totuși criza a lovit puternic România. Atât salariile cât și numărul locurilor de muncă disponibile au scăzut puternic. Evoluții similare s-au petrecut în toate regiunile României, dar în special în cele dependente de remiterile migranților. Piața imobiliară a atras multe dintre remiterile migranților creând astfel multe joburi (Pop 2006). Când fluxul remiterilor a scăzut de la 9.3 miliarde USD în 2008 la 3.9 miliarde USD în 2011 (Goschin 2013), investițiile au scăzut și ele rapid. În acest context oamenii au continuat să migreze în alte țări din Europa de Vest, deși și acestea erau în criză.

Migrația temporară

Între 1990 și 2000 cetățenii români aveau nevoie de viză ca să călătorească în țările membre UE. Pentru migranții care locuiau ilegal în Europa de Vest, întoarcerea în țară era problematică

deoarece remigrarea în vest implica costuri mari și deseori era riscantă. Renunțarea la vize în 2002 a creat noi tipare ale migrației românești. Fiind liberi să călătorească, românii au început să creeze noi strategii de migrație temporară. Migranții puteau să se întoarcă atunci când voiau și să remigreze cu ușurință. Astfel, migrația temporară a crescut și indivizii puteau să migreze, să revină sau să remigreze cu ușurință. În cazurile analizate de noi se poate face distincție între diferite tipare. Primul caz este cel al migranților dubli, oameni care migrează înspre o destinație după care își schimbă destinația către o altă țară.

În Carașova, întoarcerea bărbaților din Croația a fost completată de migrația femeilor în Austria. Luând în considerare faptul că contextul local oferea puține oportunități din cauza situației economice, migrația temporară a rămas cea mai bună sursă de venit pentru oamenii care locuiau în această zonă montană. De asemenea, în Zăbala întoarcerea din Ungaria a fost urmată de migrația spre Germania care oferea salarii mult mai bune decât cele din agricultura locală. În ambele cazuri oamenii au migrat în anii 90 în Europa Centrală dar după anii 2005-2007 aceste destinații au devenit mai puțin atrăgătoare. În Croația proiectele mari de infrastructură au fost finalizate iar oamenii nu au mai putut să își găsească locuri de muncă. În ambele țări, Croația și Ungaria, salariile nu mai erau motivante pentru migranții români, astfel salariile și câștigurile din afara țării au scăzut considerabil.

În al doilea rând cazul migrației temporare a fost un proces generat de migrația la scală mare. În această categorie sunt și cazurile migranților care au lucrat temporar în străinătate dar și-au păstrat rezidența în România. În Borșa, mulți indivizi au avut prieteni sau rude în Italia și datorită acestor conexiuni ei au putut să plece din când în când în străinătate pentru a lucra în agricultură, industrie sau construcții. Astfel ei au păstrat locurile de muncă din România deși erau plecați doar câteva luni pe an. În al treilea rând acei migranți temporari care aveau practici migratorii temporare pentru o perioadă lungă de timp migrând constant înspre aceeași țară de destinație. Deseori bărbații au migrat și au lucrat în agricultură și în construcții în timp ce femeile lucrau în oferirea de servicii de îngrijire și curățenie. În Zăbala, bărbații lucrau pentru câteva luni ca și crescători de bovine în Corsica și în abatoare în Germania. În toate aceste cazuri bărbații nu aveau planuri de a se stabili în străinătate ci doar să lucreze temporar. Aceste practici ale migrației temporare nu descriu de fapt fenomenul migrației de întoarcere deoarece migrația de întoarcere este o formă a migrației și nu a întoarcerii. Deși migranții și-au păstrat rezidența în

România și puteau să își schimbe opiniile migratoare dacă lucrurile urmau să se îmbunătățească acasă, am decis să analizăm și aceste cazuri. În cazul migranților dubli, deși migranții decid să remigreze, ei nu se stabilesc în afara țării de-a lungul anilor. Analizând aceste practici am putut oferi o imagine mai cuprinzătoare a întoarcerii, a investițiilor și a migrației temporare în România.

Discuții și concluzii

Conform analizei făcută în toate localitățile numărul migranților întorși a fost destul de mic iar a celor temporari destul de semnificativ. Analitic este greu să definești separat aceste 2 categorii dar se poate observa cu claritate că întoarcerea migranților care au migrat pe termen lung este ne semnificativă în ceea ce privește numărul. Practicile temporare au continuat să atragă migranții români din toate localitățile analizate deoarece condițiile de angajare locale au rămas neatractive în comparație cu cele disponibile în Europa de Vest. Această situație diferă de contextul de dinaintea de criză când mulți români stăteau perioade mai lungi în țările de destinație; astăzi migrația este destul de scurtă și migranții nu își mai schimbă rezidența în țările de destinație. Pe de altă parte, așa cum am descoperit de-a lungul cercetării, întoarcerea migranților plecați pe termen lung are un impact foarte mare deoarece majoritatea antreprenorilor din această categorie sunt în majoritatea lor persoane care intenționau să migreze pe termen lung sau permanent.

În al doilea rând criza economică a afectat migrația și întoarcerea românilor. În prima fază aceasta a produs o oprire și o reorganizare a migrației pentru muncă la scală mare înspre Spania și Italia în practici de migrație temporară în țări din nordul Europei. Mai mult, țările vecine din Europa Centrală și de Est au încetat să fie considerate atractive pentru migranți care nu au mai plecat înspre aceste destinații. În al treilea rând unii migranți s-au întors și au găsit locuri de munca pe piața locală. Aceasta s-a întâmplat în Sebeș, singurul oraș în care s-a produs o creștere economică majoră în ultimii 10 ani și în Zăbala unde cei întorși au sărăcit. Cei întorși în Sebeș erau de obicei persoane de vârsta mijlocie, având peste 35 de ani.

Antreprenoriatul pare să fie calea favorită a migranților, care aveau intenția de a pleca pe termen lung dar care s-au întors. Ei pot fi conectori transnaționali ale căror clienți sunt românii din străinătate sau antreprenorii de „dezvoltare” sau „supraviețuire”. Antreprenorii transnaționali care au avut afaceri atât în România cât și în afara țării au fost implicați în sectorul construcțiilor dar

care din cauza căderii pieței românești și-au închis afacerile în România. Antreprenorii care „supraviețuiesc” și cei care s-au dezvoltat au lucrat în domenii precum agricultură, turism sau industria hotelieră, mobilă sau în industria pielii. Am descoperit că în toate aceste cazuri cei întorși afirmă că experiența migrației i-au ajutat să învețe cum să conducă o afacere. În aceste domenii numărul antreprenorilor de tipul de „dezvoltare” a fost destul de mic, majoritatea lor erau de fapt antreprenori de tipul „supraviețuire”. Migranții reveniți sunt de asemenea implicați în comerțul informal și semi-formal. Cel mai profitabil este comerțul cu mașini second-hand, o afacere care este în general semi-formală. Datorită dezvoltării pieței, acest tip de activități a oferit multe oportunități celor întorși. Comerțul cu alt gen de produse second-hand este de asemenea practicat (haine, echipament de sport, etc.), însă produce mai puține beneficii.

Nu în ultimul rând, doar în anumite localități unii migranți s-au implicat în comerțul în alte țări, de aceea consideram acest tipar excepțional. În ceea ce privește modelul de a face afaceri, comercianții diferă de antreprenori. Dacă primii sunt transmițători de idei și practici economice prin afacerile create, ceilalți sunt inovatori care doresc să creeze strategii pentru a folosi oportunitățile disponibile acasă și în străinătate. Indiferent de tipul de afaceri, migranții reveniți care deschid afaceri nu au capacitatea de a angaja un număr mare de migranți care revin la rândul lor. De fapt acești antreprenori încearcă să se funcționeze într-un mediu sărac și instabil financiar. Ei devin modele pentru persoane din localitatea lor sau pentru cei plecați în străinătate, care își doresc să se întoarcă la un moment dat.

Bibliografie

Alejandro Portes, Luis Eduardo Guarnizo și William J. Haller. 2002. “Transnational Entrepreneurs: An Alternative Form of Immigrant Economic Adaptation”, *American Sociological Review*, Vol. 67, No. 2, pp. 278-298.

Ambrosini, J. W., K. Mayr, G. Peri și D. Radu. 2012. ”The Selection of Migrants and Returnees in Romania: Evidence and Long-Run Implications”, *IZA Discussion Papers No. 6664*.

Ambrosini, Maurizio. 2012. "Migrants' entrepreneurship in transnational social fields: research in the Italian context.", *International Review of Sociology: Revue Internationale de Sociologie*, Vol. 22, Issue 2, pp. 273-292.

Anghel, Remus Gabriel. 2008. "Changing Statuses. Freedom of Movement, Locality and Transnationality of Irregular Romanian Migrants in Milan.", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 34, no. 5, pp. 787-802.

Anghel, Remus Gabriel. 2013. *Romanians in Western Europe: Migration, Status Dilemmas, and Transnational Connections*, ed. Lexington Books: Rowman and Littlefield.

Bărbulescu, Roxana. 2009. "The Economic Crisis and its Effects for Intra-European Movement: Mobility patterns and State responses The Case of Romanians in Spain", presented at the *New Times? Economic Crisis, geo-political transformation and the emergent migration order* Conference, Centre on Migration, Policy and Society, University of Oxford Annual Conference 2009.

Batista, Catia, Tara McIndoe-Calder, and Pedro Vicente. 2014. "Return Migration, Self-Selection and Entrepreneurship in Mozambique." *NOVAFRICA Working Paper 1401*.

Brădăţan, Cristina and [László J. Kulcsár](#). 2014. „When the Educated Leave the East: Romanian and Hungarian Skilled Immigration to the USA”. *Journal of International Migration and Integration August 2014, Volume 15, Issue 3, pp 509-524*.

Careja, Romana and Hans-Jürgen Andreß. 2010. "Making Migration Work. A study of the developmental impact of return migration in Romania and Republic of Moldova", *Universität zu Köln, Wirtschafts- und Sozialwissenschaftliche Fakultät*.

Careja, Romana and Patrick Emmenegger. 2012. "Making Democratic Citizens: The Effects of Migration Experience on Political Attitudes in Central and Eastern Europe". *Comparative Political Studies 45(7): 871-898*.

Cessarino, Jean-Pierre. 2006. "The EU Return Policy: Premises and Implications", MIREM Analytical Report, RSCAS/EUI, Florence, 2006.

Cingolani, Pietro. 2009. *Romeni d'Italia. Migrazioni, vita quotidiana e legami transnazionali*. Bologna: Il Mulino/Ricerca.

Ciobanu, Oana and Tim Elrick. 2008. "Migration network and policy impacts: insights from Romania-Spain migrations", *Global Networks*, Vol. 9, Issue 1, pp.100-116.

Croitoru, Alin. 2013. "An insight into the nature of the relationship between migration and entrepreneurship", *Journal of Comparative Research in Anthropology and Sociology*, Vol. 4, no. 1.

Eurofound. 2012. Labour mobility within the EU: The impact of return migration. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, Dublin, Ireland, available at http://eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_publication/field_ef_document/ef1243en.pdf

Ferri, Alberto and Sandra Rainero. 2010. *Survey of European Union and Return Migration Policies: the case of Romanian Migrants*. Supporting Migrant's Entrepreneurship Project.

Available at http://www.sportellorientro.veneto.it/joomla/attachments/article/66/SME_IFAD_3.1%20survey.pdf

Ferro, Anna. 2004. "Romanians" email from abroad. A picture of the highly skilled labour migrations from Romania". *International Roundtable on Brain Drain and the Academic and the Intellectual Labour Market in South East Europe*, Bucharest, 18-19 June 2004.

Girigan, Gabriel. 2011. "Efecte socio-economice ale migrației după 1989 Studiu de caz: Feldru, Transilvania.", *Sfera Politicii*, Vol. 19, no. 12, pp. 184-191.

Goschin, Zizi. 2013. "The Remittances as a Potential Economic Growth Resources for Romania.", *Annales Universitatis Apulensis Series Oeconomica*, Vol. 15, no. 2, pp. 655-661.

Grigoraș, Vlad. 2006. „Consecințe și proiecte Venituri și investiții din migrație” in *Locuirea temporară în străinătate. Migrația economică a românilor: 1990-2006*. București: 2006.

Horváth, Istvan, Anghel, Remus Gabriel. 2009. "Migration and Its Consequences for Romania", *Southeast Europe. Journal of Politics and Society*, Issue 04, pp. 386.

IOM - International Organization for Migration. 2008. "Migration in Romania: A Country Profile", available at http://www.iom.hu/PDF/migration_profiles2008/Romania_Profile2008.pdf

Kale, Dinar and Stephen E. Little. 2007. "Flows and Cohesion: Balancing Capabilities Across an Expanded Union". *Mobilities*, Vol. 2, Issue 1, pp. 99-108.

Kuschminder, Katie and Jessica Butcher. 2012. "Advanced Academic Update Overview: Return, Reintegration and Development". *IS Academy Policy Brief No. 11*.

Mara, Isilda. 2012. "Surveying Romanian migrants in Italy before and after the EU Accession: migration plans, labour market features and social inclusion", *Norface Migration Discussion Paper no. 2012-24*.

- Marcu, Silvia. 2011. Romanian Migration to the Community of Madrid (Spain): Patterns of Mobility and Return. *International Journal of Population Research*. vol. 2011, 1-13.
- Montefrio, Marvin Joseph F., Yasmin Y. Ortiga and Ma. Rose Cristy B. Josol. 2014. "Inducing Development: Social Remittances and the Expansion of Oil Palm". *International Migration Review*, 48, Issue 1, pp. 216-242.
- Moroşanu, Laura. 2013. "Between fragmented ties and „soul friendships“: the cross-border social connections of young Romanians in London. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 39, Issue 3, pp. 353-372.
- OECD - Organisation for Economic Co-operation and Development. 2014. "International Migration Outlook", available at <http://www.oecd.org/migration/international-migration-outlook-1999124x.htm>.
- Oţeanu, Ana Maria. 2007. *International circulatory migration as a local developing factor: The Romanian example*. *Anthropological Notebooks* 13 (1): 33–44.
- Pop, Daniel. 2006. The Developmental Effectiveness of Remittances, Case Study on Huedin town, Romania, <http://www.wiiw.ac.at/balkan/files/POP.pdf>.
- Rolfe, Heather, Tatiana Fic, Mumtaz Lalani, Monica Roman, Maria Prohaska and Liliana Doudeva. 2013. "Potential impacts on the UK of future migration from Bulgaria and Romania, Foreign and Commonwealth Office". *National Institute Economic Review*, vol. 224.
- Stănculescu, Manuela Sofia si Victoria Stoiciu. 2012. Impactul crizei economice asupra migraţiei forţei de muncă din România. Bucuresti: Paideia.
- Stănculescu, Manuela, Victoria Stoiciu, Iris Alexe, Luminiţa Motoc. 2011. "Impactul crizei asupra migraţiei forţei de muncă". Friedrich-Ebert-Stiftung, Bucuresti.
- Toth, Georgiana and Alexandru Toth. 2006. "Orientarea antreprenorială", in *Locuire Temporară în Străinătate. Migraţia Economică a Românilor: 1990-2006*. Fundaţia pentru o Societate Deschisă, Bucureşti.
- Troc, Gabriel. 2012. "Patterns of Migration and Economic Development in Southern Danube Microregion", *Studia Universitatis Babeş-Bolyai Studia Europaea*, no. 3.
- Vlase, Ionela. 2011. "Migraţia de întoarcere a Românilor din Italia. Studiu de caz în Vultur, Vrancea", *Calitatea Vietii*, Vol. 21, no. 2, pp.155-176.
- Vlase, Ionela. 2012. "Gender and Migration-Driven Changes in Rural Eastern Romania. Migrants" Perspectives", *International Review of Social Research*, Vol. 2, pp. 21-38.

Vlase, Ionela. 2013. "My Husband Is a Patriot!": Gender and Romanian Family Return Migration from Italy. ", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Volume 39, Issue 5, pp. 741-758. Wescott, Clay G. 2006. Harnessing Knowledge Exchange among Overseas Professionals of Afghanistan, People's Republic of China, and the Philippines. In *UNITAR/UNFPA/IOM/ILO Labour Migration Workshop, 15 March 2006. New York, USA.*